

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДВАЛИНИ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ДО ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ

Розглянуто історію створення концепцій гуманітарного розвитку України, які були підготовлені з 2000 по 2013 рр. Показано, що жодна із концепцій на сьогодні не прийнята як закон. Проаналізовано проблеми на шляху імплементації цих актів в практику державного управління. Визначено перспективи прийняття Концепції гуманітарного розвитку України до 2020 р.

Ключові слова: гуманітарна політика, концептуальні засади, президент, громадське обговорення.

History of creation of conceptions of humanitarian development of Ukraine, that were prepared from 2000 to 2013 is considered in the article. It is shown that none of conceptions for today is accepted as a law. Problems are analysed on the way of introductions of the real acts in practice of public administration. The prospects of acceptance of Conception of humanitarian development of Ukraine are certain to 2020.

Key words : humanitarian policy, conceptual principles, president, public discussion.

25 травня 2012 р. Президент України своїм Дорученням дав старт обговоренню проекту Концепції гуманітарного розвитку України до 2020 р. [24], а вже 20 серпня 2012 р. з Листом щодо обговорення Концепції звернулося до керівників вітчизняних вищих начальних закладів МОН (тоді – МОНМС) України [25]. Появі зазначених документів передувала копітка робота фахівців НАН України, які, у співпраці з членами Громадської гуманітарної ради при Президентові України, розробили та запропонували громадськості проект Концепції. Таким чином, втретє за роки незалежності в Українській державі робиться спроба прийняти документ, що мав би слугувати “дорожньою картою” у здійсненні державної гуманітарної політики принаймні на середньострокову перспективу.

Проблеми, на вирішення яких спрямовано Концепцію, постійно перебувають у центрі уваги науковців і практиків у галузі державного управління, політології, юриспруденції, освіти, демографії, соціальної політики тощо. Над розв’язанням завдань державного управління гуманітарним розвитком плідно працюють колективи системи Національної академії державного управління при Президентові України (В. Бульба, В. Карлова, Ю. Куц, В. Лунячек, С. Овчаренко, А. Попок, П. Петровський, П. Ситник, В. Скуратівський, В. Трошинський та ін.), Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України (С. Здіорук, С. Зубченко, О. Литвиненко,

М. Степико та ін.). Значний дослідницький інтерес становлять матеріали круглих столів, проведених НІСД при Президентові України у 2010, 2011 та 2012 рр.

Разом з тим, процес підготовки Концепції, хід її обговорення та перспективи прийняття на даний час знаходяться на периферії дослідницьких зацікавлень і здебільшого відображені не в наукових часописах, але на сторінках періодичних видань суспільно-політичного спрямування, в стенограмах радіо- та телевиступів вітчизняних політиків, діячів науки, освіти, культури (В. Бебик, Ю. Богущкий, Г. Герман, М. Кулиняк, М. Попович, В. Скуратівський, Д. Стус).

Метою статті є ретроспективний аналіз формування концептуальних засад державної гуманітарної політики Української держави в період 1991 – 2013 рр.

Протягом першого десятиліття незалежності була прийнята низка нормативно-правових актів, програм і концепцій, мета яких – закласти фундамент гуманітарної політики України. Побачили світ “Основи законодавства про культуру” (1992 р.), “Про бібліотеки і бібліотечну справу” (1995 р.), “Про музеї та музейну справу” (1995 р.), “Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури” (1997р.), “Про видавничу справу” (1997 р.), “Про кінематографію” (1998 р.).

Важливе значення для гуманітарного розвитку держави мали такі акти, як Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.), Закон України “Про захист суспільної моралі” (2003 р.), “Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004 – 2010 рр.” (2003 р.) та багато інших. Більшість вищенаведених актів продовжують зазнавати змін, модернізації їх змісту. Реалізація деяких, наприклад програми “Основні напрями розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян України” (1999 р.), була згорнута вже на початковому етапі, в даному випадку – у 2001 р. [4, с. 7].

Перші спроби акумулювати інтелектуальний потенціал наукової та творчої еліти українського суспільства з метою формування основних засад державної гуманітарної політики були зроблені Л. Кучмою. Згідного з розпорядженням другого Президента України від 21 січня 2000 р. створювалася Комісія, якій доручалося протягом 38 днів (до 1 березня 2000 р.) “подати на розгляд Президента України проект Концепції розвитку гуманітарної сфери” [16]. До її складу увійшло двадцять шість осіб, серед яких керівники та вчені провідних наукових, освітніх закладів держави, працівники центральних органів виконавчої влади. Очолив Комісію М. Жулинський – Віце-прем’єр-міністр України. Проте через здебільшого політичні причини діяльність цієї Комісії була малопомітною та за великим рахунком не продуктивною [1]. Утім наголосимо, що саме на період президентства Л. Кучми припадає початок реалізації “Концепції гуманітарного і соціального розвитку в Збройних Силах України” (12 січня 2004 р.) [15]. Оскільки вона була введена в дію указом, що є чинним донині і не має хронологічних обмежень, то саме ця Концепція залишається єдиною в Україні реалізованою

спробою створення концептуальних засад гуманітарного розвитку, хоча б і окремого державного інституту – української армії.

Наступним кроком на цьому шляху стала розробка проекту Концепції гуманітарного розвитку України, ініційована третім Президентом незалежної України – В. Ющенком. Відповідно до Указу Президента від 11.01.2008 р., даний проект мав бути розглянутий на Всеукраїнському форумі інтелігенції, а особами, відповідальними за це, призначалися співголови організаційного комітету Форуму: Ю. Богуцький (тоді – заступник Голови Секретаріату Президента) та І. Васюник (тоді – Віце-прем'єр-міністр України) [17]. Над проектом концепції працювала робоча група під керівництвом голови Національної ради з питань культури та духовності при Президентові України М. Жулинського, а організаційне забезпечення здійснював Національний інститут стратегічних досліджень [22, с. 7]. З метою акумулювання думок представників регіонів щодо проблем і перспектив гуманітарного розвитку, протягом березня 2008 р. в областях були проведені громадські слухання, одним з результатів яких стала поява низки пропозицій та зауважень до проекту Концепції [19].

Варіант Концепції, що був презентований для обговорення 27 березня 2008 р. на Форумі української інтелігенції в м. Києві, дістав позитивну оцінку Глави держави. Водночас, експертами були висловлені думки щодо відсутності чітко прописаних механізмів реалізації запропонованих рішень, необхідності більш детального та тривалого аналізу окремих положень документу. Також відзначимо продуктивну ідею М. Жулинського, яку знаний науковець висловив за результатами обговорення даного документу, а саме: необхідність розробки і прийняття Концепції гуманітарного розвитку кожної області, міста та району нашої держави [1]. У 2009 р. даний варіант проекту Концепції був доопрацьований і оприлюднений для ознайомлення всіма зацікавленими особами [7]. Утім, попри активну роботу громадськості, науковців і частини політикуму, через бурхливі соціально-політичні та економічні події, що мали місце в державі протягом 2008-2009 рр. доведення Концепції до необхідного якісного рівня з подальшим її ухваленням Верховною Радою не відбулося.

Разом з тим, за період 2005 – 2010 р. в Україні було прийнято низку нормативних актів, що регламентували проведення державної гуманітарної політики, а саме: постанова Кабінету Міністрів України “Про заходи щодо виконання у 2005 р. Програми діяльності Кабінету Міністрів України “Назустріч людям” (2005 р.), Указ Президента України “Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства” (2005 р.), “Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006 – 2010 рр.” (2006 р.), “Концепція державної політики в галузі культури на 2005 – 2007 рр.” (2005 р.).

Відсутність засадничого документу була визнана на найвищому державному рівні однією з причин спорадичності та фрагментарності гуманітарної політики України в перший рік президентства четвертого Глави

Української держави – В. Януковича. Уже на третій місяць президентського терміну ним було ініційовано створення провідного консультативно-дорадчого органу гуманітарного спрямування – Громадської гуманітарної ради при Президентові України (далі – ГГР). Одночасно секретареві ГГР – Г. Герман, доручалося вжити заходів щодо організації створення таких консультаційно-дорадчих органів на регіональному рівні. 13 травня 2010 р. члени п'яти робочих груп ГГР отримали протокольне доручення до 1 липня 2010 р. “підготувати проект Стратегічного плану розвитку гуманітарної сфери України на період до 2015 р., яким, зокрема, передбачити впровадження системних реформ у гуманітарній сфері” [20].

30 червня 2011 р. за результатами засідання ГГР при Президентові України Кабінету Міністрів України було доручено “утворити комісію... для вивчення реального стану галузі культури та доопрацювання разом з Національною академією наук України нової концепції гуманітарної політики” [21]. Того ж дня В. Янукович зауважив на необхідності найскорішого доопрацювання проекту Концепції та внесенні його до Верховної Ради України з тим, щоби фінансово забезпечити реалізацію її положень вже у державному бюджеті на 2012 р.

У листопаді 2011 р. на черговому засіданні ГГР Глава держави запропонував надіслати для розгляду проект Концепції до Академії правових наук, педагогічних наук, Академії мистецтва, Спільки ректорів вищих навчальних закладів України і запросив президії цих установ організувати широке громадське обговорення стратегії. У свою чергу, за підсумками дискусії пропонувалося розглянути проект стратегії на спільному засіданні президій згаданих академій та Спільки, на якому визначити основні принципи та напрями державної політики у гуманітарній сфері [3]. У 2012 р. Президент наголосив на необхідності завершення обговорення Концепції гуманітарного розвитку і найскорішому її прийнятті [14, с.157], цього ж року вона стала предметом фахової дискусії на низці науково-комунікативних заходів [10]. А вже у посланні Президента до ВРУ у 2013 р. прийняття Концепції трактувалося як нагальна вимога часу, разом з тим, хронологічні орієнтири її прийняття не визначалися [13, с. 152–153].

Цінність будь-якого ретроспективного аналізу визначається тим, наскільки його висновки дають змогу запобігти в майбутньому використанню неефективних механізмів і безперспективних технологій прийняття та імплементації важливих державноуправлінських рішень. У зв'язку з цим акцентуємо увагу на такому.

Організація та проведення обговорення проекту Концепції в 2012 р. носили масштабний характер. Для доведення її основних положень до відомо зацікавлених громадян були залучені всі наявні інформаційні ресурси. Окремо слід зауважити на широкому використанні інтернет-мережі, зокрема офіційних сайтів органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадських організацій, вищих навчальних закладів тощо. Але саме ретельне опрацювання згаданих інтернет-джерел дає підстави стверджувати про непоодинокі приклади

формального підходу до обговорення, перетворення його на інформування певної групи осіб про сам факт існування документу. Станом на 01.10.2013 р., у низці випадків для ознайомлення членам територіальної громади пропонувався неактуальний, розроблений ще в 2009 р., варіант Концепції [8].

Парадоксально малопомітну роль у вдосконаленні змісту Концепції відіграли такі консультативно-дорадчі органи, як регіональні Громадські гуманітарні ради. Незважаючи на те, що одним із завдань цих рад є визначення пріоритетів і механізмів здійснення реформ у сфері гуманітарного розвитку, приклади активного обговорення положень Концепції на засіданнях регіональних ГТР та надання пропозицій до її вдосконалення є поодинокими. Зокрема, Громадською гуманітарною радою при ХОДА, в контексті підготовки загальнодержавного документу, протягом 2011-2012 рр. розроблено, а 16 березня 2012 р. затверджено Концепцію гуманітарної політики в Харківській області до 2020 р. [9].

Таким чином, потужний сукупний інтелектуальний і творчий потенціал цих рад залишився незатребуваним. У попередніх розвідках ми неодноразово наголошували на надзвичайно неуважному ставленні відповідальних осіб регіональних ГТР до справи інформування громади про їх роботу [11]. Тож можемо висловити припущення, що Концепція не залишилася поза увагою членів гуманітарних рад і була ними опрацьована, але результати цієї роботи не були оприлюднені, як того вимагає положення про ГТР.

Разом з тим, на сторінках варіанту Концепції, що підготовлений фахівцями НАН України, немає відомостей щодо існування Гуманітарної ради при Президентові України і лише в пункті 4.1. згадується про не створену і на сьогодні Національну комісію з проблем гуманітарного розвитку України. Натомість до скороченого варіанту Концепції, що був запропонований на розгляд громадськості влітку 2012 р., включено загальний за змістом пункт 4.2.9., в якому йдеться про “створення спільних консультативно-дорадчих органів, експертних рад, комісій, груп” як засіб розвитку діалогу держави і громадянського суспільства [25].

На сьогодні в Україні готуються/підготовлені кілька документів, що є принциповими для розвитку гуманітарної сфери України: проект Закону України “Про національну культурну спадщину”, проект Закону України “Про Концепцію державної етнонаціональної політики України”. Досвід проходження цих проектів вартий врахування на етапі подання Концепції до розгляду у Верховній Раді. Утім, станом на жовтень 2013 р. усі наведені матеріали ще не набули статусу чинних нормативно-правових актів.

У 2011 р. Главою держави була оприлюднена на даний час не реалізована Кабінетом Міністрів ініціатива – доопрацювання Концепції державно-церковних відносин. На необхідності її прийняття наголошують і фахівці-релігієзнавці у пропозиції висловленій до Концепції гуманітарного розвитку [6, с.122]. І до сьогодні не набула статусу закону Концепція культурної політики України, хоча граничний, визначений Президентом України термін для вирішення цього питання, – осінь 2011 р. [12, с. 39].

Погоджуємось із фахівцями НІСД у тому, що без такого документа неможливо сподіватися на узгодженість та ефективність дій держави в культурній царині [5, с. 39]. З 2008р. триває узгодження основних положень проекту Закону України “Про Концепцію національної інформаційної політики”, продовжується підготовка Інформаційного кодексу, прийняття якого було задекларовано ще в 2007р. у Законі України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки”.

Отже, законодавче забезпечення як прийняття, так і реалізації Концепції потребує суттєвого посилення шляхом прийняття вищенаведених актів. В іншому випадку є ризик виникнення ситуації артикульованої першим заступником Міністра культури Ю. Богущим 14 лютого 2012 р.: “можна розробляти різні пропозиції, але якщо законодавча база не дозволяє застосувати їх на практиці, будь яка новація не матиме шляхів реалізації” [2]. Разом з тим, і сама Концепція має стати ядром майбутньої нормопроектної роботи в гуманітарній сфері, окреслити пріоритети державної культурної політики та гуманітарного розвитку як елементу загальної стратегії модернізації України [14, с. 176].

Прийняття Концепції гуманітарного розвитку України потребуватиме компромісу між політичними силами. Питання мовної та освітньої політики, державно-конфесійних та етнополітичних відносин є предметом перманентних дискусій у парламентському середовищі. Вірогідність загострення міжфракційних протистоянь є тим вищою, чим хронологічно ближчими є президентські вибори 2015 р., адже лідери кількох парламентських сил є одночасно і потенційними учасниками виборчих перегонів.

Проведення парламентських слухань з метою обговорення Концепції може бути тим засобом, який дозволить акумулювати думки провідних політичних сил, виявити найбільш дискусійні місця документу, посилити його зміст перед винесенням на сесію українського парламенту. Відзначимо, що на останніх парламентських слуханнях щодо гуманітарної політики України, які проводилися понад три роки тому, перспективи прийняття Концепції (Стратегії) гуманітарного розвитку України як цілісного документу в практичній площині не обговорювалися [23]. Проведення слухань потребуватиме ґрунтовної підготовки, особистої участі керівництва ВРУ та її комітетів, керівників органів виконавчої влади. Це дозволить запобігти ситуації, яка мала місце на парламентських слуханнях з книговидавництва та книгорозповсюдження – важливої гуманітарної проблеми, що відображена і в Концепції гуманітарного розвитку. Попри суспільну значимість та актуальність тематики заходу, він був практично проігнорований керівництвом міністерств гуманітарного блоку [18].

Низка змістовних і потенційно корисних державних програм і стратегій, прийнятих у царині гуманітарної політики за роки незалежності припинили своє існування та/або не досягли бажаного ефекту через нерегулярне, залишкове фінансування. Ризики саме такого підходу до фінансового

забезпечення Концепції в разі її прийняття є високими через значний бюджетний дефіцит, наявність інших значимих для держави, але відкладених за браком фінансування проєктів, наприклад проведення другого Всеукраїнського перепису населення. Навіть за умови блискавичного прийняття Концепції Верховною Радою України, вірогідність виділення коштів на її реалізацію в бюджеті 2014 р. є мінімальною. Ще менш вірогідним є реальне фінансове забезпечення передбачених нею заходів у виборному 2015 р.

З урахування вищевикладеного можемо запропонувати такі висновки та перспективні напрями подальших досліджень.

Жодна з трьох спроб прийняття Концепції (Стратегії) гуманітарної політики (гуманітарного розвитку) України, які мали місце, починаючи з 2000 р., не доведена до стану прийняття як закону, не імplementована в практику державного управління. За роки незалежності створено потужну законодавчу базу державної гуманітарної політики, яка, тим не менше, потребує перманентних вдосконалень і доповнень, викликаних вимогами часу. Низка законодавчих актів, ключових для гуманітарного розвитку, знаходяться на етапі підготовки протягом кількох років і, очевидно, не мають перспектив прийняття протягом 2013-2014 рр.

Затягування з прийняттям Концепції негативно позначиться на ефективності державної гуманітарної політики. Як наголошують автори документу, реалізація Концепції гуманітарного розвитку України здійснюватиметься шляхом формування політики, що передбачає відповідні механізми вирішення питань у цій сфері на державному, регіональному та місцевому рівнях, правове, фінансове та організаційне забезпечення. Отже, відсутність Концепції дезорієнтує регіональну владу, спричиняє відтермінування прийняття обласних програм розвитку гуманітарної сфери.

Зміщені хронологічні межі дії Концепції. Вище зазначалося на відсутності організаційних, правових, економічних механізмів введення в дію її основних положень протягом 2013 р. а вірогідно і 2014 р. Таким чином, розроблена в 2009 р., модернізована в 2011 р. і розрахована до 2020 р. вона очевидно потребуватиме корекції змісту та/або скорочення терміну реалізації практично вдвічі.

Проблеми, на вирішення яких спрямована Концепція, є надто чутливими і мають не тільки політичний загальнодержавний, але й особистісний персональний вимір. Останнє посилює небезпеку спекуляції на національних, мовних, релігійних відмінностях громадян України з боку безвідповідальних політиків. Існує варіант подолання наведеної загрози шляхом розмиття змісту Концепції, викладення на її сторінках загальновідомих конституційних положень та беззаперечних істин, що мають своє коріння в нормах загальнолюдської моралі. З одного боку, це дозволить знизити градус дискусії та політичного протистояння в ході прийняття документу в стінах Верховної Ради України; з іншого – може перетворити Концепцію на очевидно декларативний документ, що в силу умовності основних положень буде складно критикувати представникам політикуму, але ще складніше –

реалізовувати працівникам органів виконавчої влади і місцевого самоврядування.

Активну роль у підготовці та прийнятті Концепції мали б відігравати громадські об'єднання, інститути громадянського суспільства. Форми, методи та ефективність участі в обговоренні Концепції інститутів громадянського суспільства і, зокрема, консультативно-дорадчих органів при ОДА та РДА, потребує окремого поглибленого вивчення в контексті державної гуманітарної політики сучасної України. Порівняльний аналіз проєктів концепцій, що в різні роки були підготовлені і винесені на обговорення, висловлені до них зауваження з боку громадськості та експертів, також становлять самостійний дослідницький інтерес і можуть стати предметом подальших наукових розвідок.

Література:

1. Бульба В. Г. Громадські гуманітарні ради як інструмент вдосконалення державної гуманітарної політики / В. Г. Бульба, А. В. Меляков [Електронний ресурс] // Державне управління: удосконалення та розвиток [Електронне наукове фахове видання]. – 2011. – № 3. – Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=262>.

2. В Міністерстві культури України відбулося обговорення Концепції гуманітарного розвитку України до 2020 року [Електронний ресурс] / Міністерство культури України. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/272807>.

3. Вступне слово Президента України Віктора Януковича на засіданні Громадської гуманітарної ради 11 листопада 2011 р. [Електронний ресурс] // Президент України Віктор Янукович. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/22017.html>.

4. Державна політика в соціогуманітарній сфері : навч. посіб. / В. П. Трощинський, П. К. Ситник, В. А. Скуратівський та ін. ; за заг. ред. О. Ю. Оболенського, С. В. Сьоміна, А. О. Чемериса та ін. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 96 с.

5. Здіорук С. І. Пріоритети і перспективи гуманітарної політики Української держави / С. І. Здіорук, М. Т. Степико // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 2 (19). – С. 37–48.

6. Климов В. Концепція гуманітарного розвитку України до 2020 року : релігійно-наукові пропозиції до плану проспекту / В. Климов // Українське релігієзнавство. – К., 2013. – № 65. – С. 120–123.

7. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року. Проєкт // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3. – С. 11–30.

8. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 р. [Електронний ресурс] // Немирівська районна державна адміністрація. – Режим доступу : http://nemiriv-rda.gov.ua/news/konceptcija_gumanitarnogo_rozvitku_ukrajini_na_period_do_2020_roku/2012-09-06-1054; Обговорюємо проєкт Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 р. [Електронний ресурс] // Павлоград. Офіційний сайт міста. – Режим доступу : <http://pavlograd-official.org/regionalna-politika>.

9. Концепція гуманітарної політики Харківської області до 2020 р. [Електронний ресурс] // Департамент освіти і науки Харківської обласної державної адміністрації. – Режим доступу : <http://guonkh.gov.ua/normative/2460.html>

10. Круглий стіл “Стратегія гуманітарного розвитку України – відповідь на виклики сучасності” 21.06.2012 р. [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/855/>.

11. *Меляков А. В.* Проблеми інформаційного супроводу діяльності Громадських гуманітарних рад / А. В. Меляков // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. – Х. : ДокНаукДержУпр, 2012. – № 2 (10). – С. 75–80.

12. Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.

13. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2013. – 576 с.

14. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – 256 с.

15. Про концепцію гуманітарного і соціального розвитку у Збройних Силах України : Указ Президента України від 12 січня 2004 р. № 28/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/28/2004>.

16. Про Комісію з розроблення Концепції розвитку гуманітарної сфери України : Розпорядження Президента України № 19/2000-рп від 21.01.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/19/2000-%D1%80%D0%BF>.

17. Про підготовку та проведення Всеукраїнського форуму інтелігенції : Указ Президента України № 12/2008 від 11 січня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/7278.html>.

18. Проблеми розвитку українського книговидавництва, книго розповсюдження та перспективи книгочитання в Україні. Парламентські слухання 15.05.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl1505113.htm.

19. Пропозиції до Концепції гуманітарного розвитку України 21 березня 2008 р. [Електронний ресурс] // Харківська обласна державна адміністрація. – Режим доступу : <http://kharkivoda.avakov.com/politica>.

20. Протокол за результатами засідання Громадської гуманітарної ради від 13 травня 2010 р. [Електронний ресурс] // Президент України Віктор Янукович. Офіційне Інтернет-представництво. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/20751.html>.

21. Протокол за результатами засідання Громадської гуманітарної ради від 30 червня 2011 р. [Електронний ресурс] // Президент України Віктор Янукович. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/20753.html>

22. *Рубан Ю. Г.* Концептуальні засади гуманітарного розвитку України: стратегічні пріоритети державної політики / Ю. Г. Рубан // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3. – С. 5–10.

23. Стратегія гуманітарної політики сучасної України. Парламентські слухання. 6 жовтня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://static.rada.gov.ua/zakon/skl6/11session/par_sl/sl0610110.htm.

24. Щодо громадського обговорення проекту Концепції гуманітарного розвитку України : Доручення Президента України від 25 травня 2012 р. №1-1/1319 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/content/pubinfo0512.html>.

25. Щодо обговорення Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року : Лист МОНмолодьспорт від 20.08.12 р. № 1/9-584 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation>.

Надійшла до редколегії 21.10.2013 р.